

İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi*

Yrd. Doç. Dr. Selim EREN**

Özet

Bu makalede, inancın oluşmasında ve şekillenmesinde etkili olan psikolojik etkenler dışındaki unsurlar arasında yer alan sosyo-kültürel etkenlerin rolü üzerinde durulmuştur. Bireyin, toplumun bir parçası olması anlamına gelen sosyalleşme süreci ve inancın oluşumu, değişimi/gelişimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda, bireylerin inançlarının şekillenmesinde ve zaman içerisindeki değişiminde, başta aile olmak üzere çevresel etkenlerin rolü ele alınmış, din değiştirme gibi köklü inanç değişimlerinde, bireyin etkileşim içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevre tarafından etkilenip etkilenmediği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnanç, İman, Dini Gelişme, Sosyalleşme, Dinin Fonksiyonu, Kültür

Abstract

This research surveyed the socio-cultural factors which are assumed to affect the birth and the formation of faith in individual lives. In particular, it investigated the socialization process, through which individuals become part of the society, and its relation with the way through which faith is formed and changed. Furthermore, the study referred to the dynamics of environmental context including mainly family ethos which shapes the formation and transformation of faith; and checked the extend to which change in faith, as represented by the phenomena of conversion and de-conversion, are influenced by socio-cultural setting in which individual activity systems take place.

Key Words: Faith, Belief, Religious Development, Socialization, Functions of Religion, Culture

* Bu çalışma, makale yazarının da ortağı olduğu Yrd.Doç.Dr. Üzeyir Ok başkanlığında gerçekleştirilen ve AB Leonardo da Vinci Community Vocational Training Action Programme tarafından desteklenen *"Faith Development and its Facilitation: An Attempt to Develop a Model of Faith Compatible with the Pluralisation Process of Turkish Society"* adlı proje kapsamında hazırlanmıştır.

** Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi – Sivas (seren@cumhuriyet.edu.tr).

Giriş

Felsefe, Teoloji ve Psikolojinin çalışma konuları arasında merkezi bir yer işgal eden iman (*faith*) ve onun ilk aşamasını oluşturan inanç (*belief*), her ne kadar aşkın bir varlıkla kurulan ilişkiyi merkeze aldığı için adı geçen bilim dalları kapsamında ele alınıyor olsa da, inanan ve inanılan (*suje* ve *obje*) arasındaki ilişkinin niteliği, bu ilişkiye etki eden unsurlar açısından Sosyoloji, Sosyal psikoloji ve Din sosyolojisi gibi bilim dallarının da ilgi alanına girmektedir.¹

Sosyal bilimler içerisinde inancın, öncelikle bireysel bir konu olması nedeniyle psikolojinin konuları arasında yer alması ve özellikle Din psikolojisi çalışmalarında ele alınması doğaldır. Ancak, psikolojik oluşum ve olgularda, sadece kişisel etkenlerden kaynaklanmayan, dış faktörlerin de etkili olabileceği bir alan da söz konusudur. Bu yönüyle inanç, sosyolojinin ya da psikoloji ve sosyolojinin birlikte çalıştığı Sosyal psikolojinin bir konusu olabilmektedir. Aynı şekilde, genel bir tanımla, din-toplum ilişkilerini kendisine konu edinen Din sosyolojisinin, dinin oluşumuna ve şekillenmesine katkıda bulunan her türlü davranış ve kurumları, alanı açısından ele alması gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe sözlüğün en son baskısında inanç; “bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; birine duyulan güven, inanma duygusu; Tanrı’ya, bir dine inanma, itikat” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İman ise, dinî anlamda “Dinin ortaya koyduğu dogmalara inanma, din inancı, kutsal inanç, itikat” ya da herhangi bir kişiye ya da olayın olacağına “güçlü inanç, yürekten inanma” olarak tanımlanmaktadır.²

Burada da olduğu gibi, Türkçe sözlüklerde iman ve inanç, yaklaşık aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak, Özcan’ın da belirttiği gibi felsefî anlamda, en azından öncelik-sonralık ve kapsam bakımından aralarında bazı farklılıklar bulunan bu iki terim, tek bir kavramla ifade edilmek istenirse, *iman*ın kullanılması daha doğru olacaktır, zira iman, inancı da içermektedir ve aynı şekilde inançtan sonra gerçekleşmektedir.³

Bununla birlikte, iman kavramının neyi ifade ettiği konusunda aslında tam bir görüş birliği yoktur. Başta felsefeciler ve teologlar

¹ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yay., 3. Baskı, İstanbul 2002, s. 9, 12; İngilizceden çeviri yapılırken, genellikle *faith* karşılığı olarak *iman*, *belief* karşılığı olarak da *inanç* kavramı kullanılmaktadır. Başka bir örnek için bkz. Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri (Dynamics of faith)*, (çev. Fahrullah Terkan-Salih Özer), Ankara Okulu yay., Ankara 2000

² bkz. Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yay., 10. baskı, Ankara 2005, s. 961, 965

³ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 56, 115-117

olmak üzere konuyla ilgili çalışanlar, onun içeriği hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.⁴ Ancak, imanın mahiyeti bu çalışmanın konusunun dışında kabul edildiğinden burada üzerinde durulmayacaktır.

Bu çalışma, inanç ve iman – ki yukarıda belirtildiği gibi çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır- psiko-sosyal ve kültürel çevre ile ne tür ilişkisinin bulunduğu noktasında yoğunlaşmaktadır. Konu, dinî inanç, yani iman çerçevesinde ele alınmakta, söz konusu kavramın dinî kapsamı dışında kalan yönlerine fazla değinilmemektedir.

Dinin Fonksiyonlarına Konu Açısından Kısa Bir Bakış

Comte'a göre dinin sosyolojik olarak incelenmesindeki amaç, onun toplumdaki işlevlerini ortaya koymaktır.⁵ Din sosyolojisi de bu amaçla, temelde din ve toplum arasındaki her türlü sosyal ilişkiyi kendisine konu edinmiştir.

İnanç ve sosyo-kültürel çevre arasındaki etkileşimi ele almak, dinin ve dinden doğan her türlü kurum ve algılamaların, toplumla karşılıklı ilişkilerini işlevsel açıdan incelemek anlamına gelmektedir. Dinin fonksiyonları açısından aşağıda ele alınan konuları bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

İnsan, inanacağı olgu ya da varlığa yaklaşımında ve inanca dair bilgi ve tasavvurları edinirken bizzat devrededir. O, inandığı varlıkla ilgili bir inanma süreci yaşar ve bu sürece bağlı bir takım algı/anlayışlar geliştirir. Geliştirilen bilgi ve algılama şekli, inanılan varlığın nasıllığı konusunda zihinlerde bir izdüşüm meydana getirmesi hasebiyle inanılanla ilgili bir *değişim* meydana getirirken, inanan bireyde inanma konusunu teşkil eden Tanrı ve onun taleplerinden kaynaklanan *değişim* meydana gelmektedir. İnanan ile inanmayan arasındaki farklılıklar da *obje* algılaması ve *sujede* meydana gelen söz konusu değişimlerde kendini göstermektedir.⁶

Felsefi bu izahtan sonra, inanma olgusunu sosyo-psikolojik ve kültürel bağlamda değerlendirecek olursak; insan, psikolojik özellikleri, içinde yetiştiği aile, eğitim sürecinde elde ettiği bilgiler ve genel anlamda bir bireyin sosyalleştiği geniş sosyal çevre, inanma objesinin algılanma biçiminde ve bunun fiile geçirilmesinde etkili olacaktır. Buna çalışmanın ilerleyen aşamalarında detaylı bir şekilde değinilecektir.

⁴ Konuyla ilgili görüşler için bkz. Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 39 vd.

⁵ bkz. Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev. Korkmaz Alemdar), Bilgi yay., 2. Baskı, Ankara 1989, s. 81

⁶ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 26-27

Tillich, imanı “*nihai derecede kaygılı olma hali*” olarak tanımlamıştır. Yine onun yorumlarına göre, bütün nihai olmayan (geçici) kaygıların bu imana tabi olması gerekir. Bu yönüyle iman, kişinin hayatı ve ilişkileriyle birleşmiş bir yapı arz etmektedir ve onların temelinde yer alır.⁷ Dolayısıyla insanın psikolojik özellikleri ve dış dünyayla yaptığı her türlü ilişki türü onun imanından bağımsız değildir.

Aslında, dinsel bir çevre oluşturmada ilk ve vazgeçilmez adımlardan biri olan dilsel araç ve bu aracın niteliği, inanç/imanın araçsal sosyal tabanını oluşturmaktadır. *Din dili*, imanın somutlaşmasını sağlar. Bu anlamda din dilinin oluşumu ve kutsala ilişkin öğelerin cemaat içinde aktarımı sırasında dinamik bir ortam ortaya çıkmaktadır.⁸ İçinden çıktığı cemaate özgü olma durumu, dili oluşturan, oluşum süreci ve oluşumla şekillenen anlam bütünlüğünün birbiriyle yakın teması ve daha da öte giderek bazen özdeşleşme noktasına varmasından kaynaklansa gerektir.

İnancın ve imanın algılanış biçiminde sosyal ve psikolojik etkilerin varlığını kısaca ortaya koyduktan sonra, dinlerin bireysel ve toplumsal *hayatın anlamı* üzerindeki etkilerine de değinmek gerekir.⁹ Zira, dinlerin kendine has hayatı ve topyekün dünyayı anlamaya ilişkin argümanları bulunmaktadır ve bu anlam yüklemenin her aşamada insanın sosyo-kültürel çevresiyle ilişkisi vardır.

Gordon W. Allport’un da belirttiği gibi her ne kadar insanlar çeşitli sebeplerden ötürü tam olarak hayatlarını ona göre tanzim etmeseler de bütün dinler, inananlarına yalın ve kapsayıcı bir *dünya kavramı* sunmaktadır¹⁰ ki bu, bireysel ve sosyal kimlik tanımlamalarından tutun da, dünyadaki her türlü hareket ve hedefleri yönlendirebilecek güçlü bir tesir ortaya koyma potansiyeline sahiptir.

Peter L. Berger de, *Dinin Sosyal Gerçekliği* adlı kitabında, insanın ilk aşamada dünyayı anlama imkânına ancak kutsal sayesinde sahip olduğunu belirtir. Bir başka deyişle dinler, dünyayı insan açısından anlamlı bir bütün olarak algılamaları için önemli bir işlev görmektedir.¹¹ Yani, Güngör’ün ifadesiyle dinler sayesinde insan, “*kendi mahiyeti ve kâinattaki yeri hakkında bir bilgi şeması bulur;*

⁷ bkz. Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 95-97

⁸ Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 32

⁹ Dinlerin hayatın anlamına dair anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. Joseph Runzo-Nancy.M. Martin, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, (çev. Gamze Varım), Say yay., İstanbul 2002

¹⁰ Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, (çev. Bilal Sambur), Elis yay., Ankara 2004, s. 37

¹¹ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (çev. Ali Coşkun), İnsan yay., İstanbul 1993, s. 58-59

*kendi başlangıcını ve sonunu görür*¹² Dinlerin bu işlevi, onların yapısal olarak bu dünyanın nasıl anlanacağı ve günlük hayatın nasıl düzenleneceği konusunda ortaya koyduğu sistemden¹³ kaynaklanırsa gerektir.

Hayata anlam katmak, insanları bir anlamda hayata bağlamaktır. Topluların varlığını devam ettirmede en önemli unsur belki de onların çeşitli normlar çerçevesinde mensuplarını bir arada tutabilmesiyle mümkündür. Bunun için hukuki normlar, herkesi bağlayan ve kesin hükümlerle şekillenmiş yapılarıyla evrensel ya da yerel bazda işlev görmektedirler. Hukuki normlar dışında, bireyin toplumda kabulünün şartlarını ortaya koyan sosyal normlar vardır ki, bu normlara uygun davranışta bulunulması toplumun çoğunluğu tarafından beklenmektedir.

İnsan davranışlarının, Kurtkan'ın toplumsal birlik duygusunun sağlıklı devamı için riskli saydığı *sosyal norm'un mûsamaha sınırları dışına taşması*, grup tarafından kabul edilmez bir durumdur.¹⁴ Dinsel öğelerin grup ya da toplumsal ölçekte *sosyal normun* oluşmasında etkide bulunması doğaldır. Dolayısıyla, toplumun dinî alanda norm olarak gördüğü davranışların sınırı dışına çıkmak, birey davranışlarının kınanması, uyarılması ya da daha öte gidilerek cezalandırılması sonucunu doğurabilir. Bu nedenle, insanların dinî inançlarını ve davranışlarını tercih ederken ya da uygularken içinde yaşadığı grubun, daha büyük ölçekte de toplumun genelinin ortak fikri haline gelmiş normları göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Dinlerin birey ve toplum üzerindeki etkin tesirinin, *salt dinsel* alanla sınırlı olmadığı ortada. Wach'ın da belirttiği gibi, insanların kurduğu ya da bir şekilde kurumsal yapısından etkilendiği evlilik, aile, akrabalık ilişkileri ve devlet gibi kurumların yapısı, çoğunlukla toplumda yaygın olan dinî tecrübenin meydana getirdiği zihniyetle yakından ilişkilidir. Toplumun idealleri de bu karmaşık ilişkiler ağına göre şekillenmektedir.¹⁵ İslam dini söz konusu olduğunda ise toplum ve kurumları üzerinde dinin yaygın tesiri daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

¹² Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken yay., 6. Baskı, İstanbul 1989, s. 113

¹³ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim yay., 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 204

¹⁴ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul 1995, s. 223

¹⁵ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1990, s. 53-54

İnanç, insanın iş yapabilme potansiyeli üzerinde etkide bulunma gücüne sahiptir. Gustave Le Bon'un ifadesiyle ister dinî, isterse din dışı inançtan bahsedilsin; *"Bir insana inanç aşılama, onun gücünü on katına çıkarmak demektir"*. Dünyada yoğun etki yapmış dinî liderler ve siyasî dehaler, sahip oldukları inanç sayesinde daha güçlü olmuşlardır.¹⁶

Dinin, dünyayı insan açısından meşrû¹⁷ ve mâkul hale getirmesi bakımından belki de en önemlisi, ölümün anlamlandırılmasıdır. Ölüm, birey açısından kaçınılmaz, aynı zamanda da kabul edilmesi kolay olmayan bir durumdur. Gerek ölümün insan açısından kabul edilebilir hale gelmesinde, gerekse ölümden sonra yapılan bazı ritüellerle katlanması zor durumu hafifletmesi bakımından din, ölüme kendi sistemi içerisinde anlaşılabilir bir yer ayırmaktadır.¹⁸ Ölümün, bizzat muhatabı açısından kabullenilmesinde ve bir tür yaşama karşı meydan okuma anlamına gelebilecek bu olgunun katlanılabilir hale gelmesinde dinin sunduğu meşruiyet araçlarının önemi kuşkusuzdur. Bir diğer nokta, ölen insanın geride bıraktığı yakınları için ölümün kabul edilebilir ve katlanılabilir olmasında dinin öngördüğü ölüm yorumu ve ölümün ardından yapılması gerekli dinsel ritüellerin işlevini başka dindışı etkenlerin sağlaması zor görmektedir.

Sosyalleşme Süreci ve İnanç

Sosyalleşme, bireyin yaşamı boyunca devam eden, çevresinde hazır bulunduğu kültürel yapıyı öğrenme ve ona göre değişim yaşama sürecidir.¹⁹ Yeni doğan bir çocuk, daha önceden *'organize olmuş bir toplum'* içine doğmaktadır. Bu toplum, konuştuğu dili, giyim, yeme-içme tarzı ve günlük hayatında etkili olan kurumları belirli bir süreç içerisinde oluşturmuştur.²⁰ Aynı zamanda toplum, kültürel birikimini, toplumun yeni üyesine nasıl aktaracağını da belirli bir sisteme bağlamaktadır.

Sosyalleşme süreci, bireyin etrafında var olan çeşitli araçlar sayesinde gerçekleşir. Giddens, çocuğun sosyalleşmesinde etkili

¹⁶ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Hayat yay., İstanbul 1997, s. 107

¹⁷ Dinin, meşrulaştırma işlevine dair geniş bilgi için bkz. Ejder Okumuş, *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*, Pınar yay., İstanbul, 2003

¹⁸ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 79-80

¹⁹ Howard B. Kaplan, "Social Psychology" *Encyclopedia of Sociology*, Edgar F. Borgatta & Rhonda J.V. Montgomery (eds.), Second Edition, New York 2000, C. 4, s. 2772

²⁰ Glenn M. Vernon, *Sociology of Religion*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1962, s. 21

olan araçları; *aile, akran grubu, okul, kitle iletişim araçları ve iş çevresi* olarak özetlemektedir.²¹

Sosyal bilimcilerin üzerinde durduğu çeşitli sosyalleşme teorilerinden (*psikanalitik, sosyal öğrenme, bilişsel-gelişimsel, sembolik etkileşimci/rol öğrenme* gibi) *sosyal öğrenme* kuramına göre, sosyalleşme sürecindeki ilk önemli aşama, bireyin etrafını gözlemlemesi ve taklit etmesidir. Bu, dinî inanma açısından değerlendirilecek olursa, bazı istisnaları olmakla birlikte, başta ailesi olmak üzere kişinin karşılaştığı ilk sosyal çevrenin, özellikle de ebeveynin onun dinî eğilimlerini belirlemede en önemli etkiye sahip olduğu söylenebilir.²² Çocuk ve gençlik döneminde dinî yönelime etki eden faktörleri araştıran ampirik çalışmalar da söz konusu teoriyi destekler veriler ortaya koymaktadır.²³

Eğitim programları ve sürecinde çocuklara, içine doğduğu topluluğun dinsel değer ve ritüelleri de öğretilmektedir. Başlangıçta çocuğun küçük yaşta öğrendiği ritüellerin derinliklerine vakıf olması düşünülemez. Dolayısıyla büyük oranda öğrendikleri kendisi için anlam ifade etmeyecektir. Ancak çocuk yine de bu yaygın ritüelleri öğrenmede istekli davranacaktır. Çünkü, topluma henüz tam olarak adapte olamamış yeni birey için ritüelleri öğrenme, *kendisini seven, güven veren ve koruyan aile ya da geniş anlamda toplumla özdeşleşme* için önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Çocuktan kurtulup ritüellerin anlamlarını öğrenmeye başladığı anda ise birey için, yukarıda bahsedilen sebepten ötürü daha önce bilmeden uyguladıklarını, bildikten sonra da sorgulamadan kabul etmeyi getirebilmektedir. Zira birey için her şeyden önce, *"grup içinde olmak tanıdık ve güvenilir olmayı beraberinde getirmektedir"*.²⁴ Böylece dinsel pratiklerin yoğun olduğu bir sosyal çevrede yetişmenin, dinsel inancı ve ritüeli benimsemedeki etkisi ortaya çıkmaktadır.

Bu durumda, dinî *çok özel ve kişisel bir alan* olarak görmek doğru mudur? Ya da, *"inanç, kişi ile Tanrı arasında"* var olan bir olgudan ibarettir denilebilir mi? Bir çok sosyal-psikoloji çalışmaları, durumun hiç de zannedildiği gibi tamamıyla kişisel tercih ve uygulamalardan ibaret olmadığını göstermiştir. Dinî tercihin özel ve kişisel olduğunu söylemek yerine; *"kişinin, çevre koşullarının hazırlamış olduğu seçenekler arasından bir tercih yapmada özgür oldu-*

²¹ Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, 2nd ed., UK 1993, s. 76-79

²² Ralph W. Hood, Jr., Bernard Spilka, Bruce Hunsberger, Richard Gorsuch, *The Psychology of Religion – An Empirical Approach*, 2nd edition, New York&London 1996, s. 72-74

²³ bkz. Hood ve arkadaşları, *The Psychology of Religion*, s. 76

²⁴ Allport, *Birey ve Dini*, s. 43-44; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı yay., İstanbul 1994, s. 134-135

ğ u"nu ileri sürmek, yapılan araştırma sonuçlarına daya uygun bir yargı olacaktır.²⁵

İnanma konusunu ele alırken, bazen göz ardı edilen sosyalleşme faktörü belki de söz konusu süreci anlama ve açıklamada yardımcı olacak önemli bir aşamadır. Hood ve arkadaşlarının da belirttiği gibi²⁶, birçok çalışma göstermiştir ki, kişisel inanç tercihleri ve buna bağlı aidiyetleri açıklamada, bireysel etkenlerden çok kişinin sosyalleştiği ortam büyük oranda belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla, istisnalar göz önünde bulundurulmazsa, genel olarak baktığımızda Müslüman bir ailede doğan çocuk Müslüman, Hıristiyan bir ailede doğan da Hıristiyan olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, kâfirlere; *"Allah'ın indirdiğine uyun"* denildiğinde, *'Hayır, biz yalnız atalarımızdan gördüğümüz inanç ve eylemlere uyarız'* diye cevap verirler...²⁷ denilmektedir. Yine başka bir ayette; *"Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve elçisine gelin' denildiğinde, 'Atalarımızdan gördüğümüz inançlar ve fiiller, bizim için yeterlidir' diye cevap verirler..."*²⁸ denilir. Burada, insanların çevresinde hazır buldukları inanç kalıplarına uymalarının daha kolay ve sıradan bir davranış olduğu Kur'an örneklemesiyle görülmektedir.

Tam bu noktada Hz. Peygamber'in bu gerçeği vurguladığı hadisini hatırlamak gerekir:

*"Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yaparlar."*²⁹ Burada, çocuğun tanıştığı ilk sosyal çevrenin, inanç üzerindeki etkisi kesin bir dille ortaya konulmuştur.

J.J. Rousseau, çevrenin insanların inançlarına tesirini açıklarken şöyle der:

"...Çocukların ve hatta insanların imanı bir "coğrafya" bilgisi gibidir. (...) Çocuklardan bazılarını Muhammed Tanrı peygamberidir deniliyor ve onlar da o suretle tekrarlıyorlar. Bazıları da Muhammed'in dessay bir adam olduğunu öğrenmiş oldukları için, öylece inanıyorlar. Bu muhtelif itikatlı çocukların mevkilerini değiştirmiş olsaydınız, inançlarını da değiştirmiş olurdunuz. O halde, bu şartlar içinde akidelenmiş çocuklardan birini cehenneme, diğerini de cen-

²⁵ C.Daniel Batson-W.Larry Ventis, *The Religious Experience: A Social-Psychological Perspective*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1982, s. 27 (Kitabın yazarları, bu görüşlerini açıklamak için, farklı sosyo-ekonomik ortamda doğmuş üç çocuğun inanç olanaklarını irdeleyerek onların inançlarının nasıl olabileceğine dair yorumlarda bulunmuşlardır. Bkz. aynı eser, s. 28 vd.)

²⁶ Hood ve arkadaşları, *The Psychology of Religion*, s. 72

²⁷ *Kur'an*, Bakara 2/170

²⁸ *Kur'an*, Maide 5/104

²⁹ *Buhari*, Cenaiz, 79; *Buhari*, Tefsir (Kasas), 2; *Tirmizi*, Kader, 5

*nete göndermek doğru olur mu? Birine Meryem'e inan denildi ve inandı. Diğerine Muhammed'e inan denildi ve inandı. Telkini değiştirince inançları değiştirmiş olmaz mı idiniz?*³⁰

Ampirik bulgular da, yukarıda bahsedilen, insanların dine inanıp inanmama ve inanç unsurları konusunda toplumsal çevrenin, özellikle de ailenin rolünün önemli olduğu gerçeğini desteklemektedir. Mehmet Taplamacıoğlu, Türkiye'nin değişik bölgelerinde anket uygulayarak yapmış olduğu çalışma sonuçlarını yorumlarken, genç bireylerin din konusundaki ilgisizliklerinde, onların ailelerinin çocuklarına din eğitimi vermedeki yetersiz ya da ilgisiz olmalarının rolünün büyük olduğunu ifade etmektedir.³¹

Ailenin, kişinin dinî inaniş ve uygulamaları açısından önemini göstermek bakımından, Bayyığıt'in 1566 üniversite öğrencisine anket uygulayarak yaptığı çalışmada, anket sonuçlarına göre katılımcıların, Allah'a inanma konusundaki kararlarını etkileyen faktörler arasında büyük bir oranda (% 49.7) aileyi belirtmeleri anlamlıdır.³² Bu sonucun, fen bilimleri, sosyal bilimler ve din bilimleri alanında farklı kanallardan yoğun bilgi edinme imkânına sahip bireyler arasında elde edilmiş olması, ailenin söz konusu tesirini yansıtmaya açısından daha da anlamlıdır.

Ebeveynlerden her biri, çocuğun dini algılama ve kabulü açısından farklı dönemlerde farklı şekillerde etkide bulunabilirler. Hood ve arkadaşlarının değerlendirmesine göre³³, her ne kadar bazı araştırma sonuçları, bireyin dinî seçim ve uygulamalarında babanın daha fazla rolünün olduğunu gösterse de, çalışmaların ekseriyeti annenin rolünün daha fazla olduğu yönünde sonuç vermektedir.

Allport'un tespitine göre³⁴, yapılan bütün araştırma sonuçları, kadınların erkeklere oranla daha dindar olduklarını ortaya koymaktadır. Hem dinî ilgi hem de dinî pratikler açısından aynı sonuç elde edilmiştir.³⁵

³⁰ J.J. Rousseau, *Emile*, (çev. H. Ziya Ülken vd.), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1945, s. 280; Bu görüşü destekler bir yorum için bkz. Allport, *Birey ve Dini*, s. 71

³¹ bkz. Mehmet Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, yıl: 1962, A.Ü.Basımevi, Ankara 1963, s. 149

³² bkz. Mehmet Bayyığıt, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniv. Sosyal Bil. Enst. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Bursa 1989, s. 75

³³ bkz. Hood ve arkadaşları, *The Psychology of Religion*, s. 81

³⁴ bkz. Allport, *Birey ve Dini*, s. 55

³⁵ Benzer değerlendirme için bkz. Giddens, *Sociology*, s. 481

Kadının erkeğe nispetle daha dindar olması³⁶ ve genel olarak çocuğun sosyalleşmesinde ilk ve en yoğun ilişkinin anneye yaşandığı hatırd tutulursa, bireyin dinî tercihlerinde ailenin, özellikle de annenin rolünün bulunması sonucu şaşırtıcı olmamalıdır. Yine de, babanın çocuk için model rolü görmesi nedeniyle, dindarlığın değişik aşamalarında farklı boyutlarda etkili olabileceği düşünülmalıdır.

Anne-babanın değerleri, hedefleri ve davranışları şüphesiz çocuğun dinî sosyalleşmesinde etkili olmaktadır. Bunun ötesinde, ebeveynin çocuklarıyla ilişki tarzı ve kalitesi de onun dinî sosyalleşmesinde belirleyici olmaktadır. Wilson ve Sherkat'ın, lise öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmaya göre³⁷, anne-babasıyla sıcak ilişkileri bulunan öğrencilerin, din öğretimine karşı daha az olumsuz tepkide buldukları anlaşılmıştır. Bunun yanında, ebeveynle yakın ilişkinin kurulamamış olması, onlarla dinî çatışmayı da beraberinde getirdiği görülmüştür.

Ailenin, çocuk ve gençlerin din tercih ve anlayışları üzerinde etkili olmasının nedenlerinden biri de, ailede ve toplumsal ilişkilerde önemli birliktelik unsuru olan bazı değerlerin, din ile iç içe girmesinden ve bazen de bunların dinî kanaldan aktarılmasından kaynaklanmaktadır. Türk gençleri üzerinde yapılan bir alan araştırması sonuçlarına göre gençlere, *ailelerinin aşıladıkları en önemli özellik sorulduğunda, dürüstlük ve gelenek-göreneğe saygı* ardından *dine bağlılık* seçeneği tercih edilmiştir.³⁸ Türk kültüründe burada zikredilen seçenekleri birbirinden kesin hatlarıyla ayırmak pek mümkün değildir.

Tersinden bir değerlendirme yapılacak olursa, aslında ailelerin dini referans olarak çocuklarına bir takım değerler aktarması, bizzat ailenin devamı açısından önemli görüldüğünden, aile büyükleri tarafından bu tarz bilinçli bir kültürlenme süreci benimsenmektedir. Başka bir deyişle, dini değerlerin ailede sürekliliği, bir anlamda ailenin *yapısal düzeninin korunmasını* sağlamaktadır.³⁹

Sosyalleşme ve dinî yaşam açısından önemli olan bir diğer konu, bireylerin cinsel kimliklerine uygun olarak davranışlarıdır. Bi-

³⁶ Farklı periodlarda elde edilen anket sonuçlarına göre dünyada kadın-erkek dindarlığı sonuçları için bkz. Rodney Stark, "Physiology and Faith: Addressing the 'Universal' Gender Difference in Religious Commitment", *Journal for the Scientific Study of Religion* 1:3 (2002), s. 497-499

³⁷ bkz. Wilson, J.&Sherkat, D.E., "Returning to the fold", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1994, 33, 148-161 (Aktaran, Hood ve arkadaşları, s. 81)

³⁸ bkz. *Türk Gençliği, Suskun Kitle Büyüteç Altında*, Konrad Adenauer Vakfı yay., Ankara 1999, s. 29

³⁹ Hayati Hökelekli, "Gençlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu yay., Ankara 2002, s. 18

reyin, doğuştan sahip olduğu cinsiyetlerine ilişkin rolleri öğrenmesi toplumsallaşmanın önemli bir adımıdır ve genellikle ailede sağlanır.⁴⁰ Çocuğun eğitimi, onun sadece bakımı ve korunmasından ibaret değildir. Aynı zamanda onun doğuştan sahip olduğu dürtülerinin toplumsal değerler çerçevesinde sınırlarının belirlenmesi ve duruma göre kısıtlanması anlamına da gelir.⁴¹

Sosyal Yapısalcı teoride, bireyin cinsiyetine göre davranışlarını belirlemede onların sosyalleşme sürecinde toplumdan edindikleri rolün, biyolojik özellik ve dürtülerine göre daha fazla etkili olduğu görüşü ileri sürülmektedir.⁴² Teorinin çok iddialı olduğu bir yana bırakılırsa, sosyo-kültürel kodların, insanların kişisel rollerini belirlemede etkili olduğu muhakkaktır. Bu noktada, dinsel öğreti ve onların oluşturduğu sosyo-dinsel çevrenin de söz konusu kodların belirlenmesinde ve uygulanmasında belki de en etkili kriterleri belirlediği söylenebilir.

Dinlerin gerek kutsal metinlerinde, gerekse zaman içerisinde oluşan kültürel geleneklerinde cinsel kimliklerin ve buna bağlı rollerin açık bir şekilde tanımlandığı ya da sınırlandığı görülmektedir. Bireyin topluma uyumu, her şeyden önce içine doğduğu kültürel ortamın sunduğu kimlik yapılarını özümsemesiyle mümkündür. Aksi takdirde kişi, kendisini toplumla kültürel bir çatışmanın içerisinde bulacaktır.

Sonuçta, Günay'ın da belirttiği gibi⁴³, toplumun yeni üyelerinin, uygun toplumsal ortamdan yoksun bir çevrede yetişmesi, hem genel anlamda hem de dinî anlamda sosyologların "*uygunsuz ve başarısız sosyalleşme*" olarak adlandırdıkları durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, bireyin sonraki yaşamında dine karşı *tamamen ilgisiz, şüpheli, taklitçi* ya da *şekilci ve fanatik* olma ihtimalinin alt yapısını hazırlamış olmaktadır. Bu da, dinin doğru algılanması ve yaşanması açısından olumsuz bir durumu ifade etmektedir.

⁴⁰ bkz. Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş-Temel Kavramlar*, 4. Baskı, Ankara 1995, s. 45-46

⁴¹ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1974, s. 104

⁴² bkz. Marion C. Willetts & Janis C. Weber, "Sexual Behavior in Marriage And Close Relationships", *Encyclopedia of Sociology*, Edgar F. Borgatta & Rhonda J.V. Montgomery (eds.), Second Edition, New York 2000, C. 4, s. 2537

⁴³ Ünver Günay, "Türkiye'de Dini Sosyalleşme", *Türkiye'de I. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*, İlahiyat Vakfı yay., Ankara 1981, s. 199

Kültür ve İnanç

Kültür kavramı, sosyal bilimcilerin tek bir tanım üzerinde ittifak edemeyecekleri kadar çok sayıda tanımlanmıştır. Ancak, genel bir değerlendirme yapılacak olursa kültür tanımlaması yapılırken; bilimsel, beşerî, estetik (güzel sanatlar), maddî ve biyolojik alanda insanlığın her türlü üretimini ifade edecek unsurlar üzerinde durulmuştur ve bu unsurlar üzerinden tanımlamaya gidilmiştir.⁴⁴

Her şeyden önce, kültürün varlığı için bir doğal fizikî çevreye ihtiyaç vardır. Bu sayede kültür, gelişeceği ve yaygınlaşacağı ortamı bulmuş olur.⁴⁵ Ardından kültürün diğer oluşturucuları ve bu oluşumda hem etkileyen, hem de etkilenen durumundaki diğer unsurlar devreye girer.

İbn Haldun'un teorilerinden biri, fiziksel çevrenin insanın ahlakî, dinî ve psikolojik yapısı üzerinde tesirinin bulunduğu noktasında yoğunlaşmaktadır.⁴⁶ İnsan üzerindeki bu tesirin, onun her türlü üretimi olan sosyo-psikolojik davranış ve kurumları üzerinde de etkide bulunmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, kısaca insanın her türlü üretimi anlamına gelen kültür, bu etkilenmenin bariz bir şekilde görüleceği alan olacaktır.

Crutchfield ve Krech de, kültürün oluşmasında, onun şekillendiği fiziksel çevrenin belirleyici etkisi üzerinde durmaktadır (iklim, coğrafya, doğal kaynaklar vd.). Örneğin, toprakları hayvancılık ya da tarıma uygun olan topluluklar, sahip oldukları toprak yapısının gerektirdiği yaşam koşullarına uygun bir kültür yapısı üretmektedirler. Kiraç arazide yaşayıp hayatını hayvan beslemekle idame ettiren insanlar, bulunduğu toprağa ve göçe dayalı hayat tarzına uygun kültür etmenleriyle belirginleşen yaşam tarzını sürdürürken, düz ve tarıma uygun arazi sahipleri ise, çeşitli tarım teknikleri ve buna bağlı yaşam kültürünü sürdürmekte ve geliştirmektedirler. Tabii bunu söylerken, *insanların tamamıyla çevrelerinin ürünü* olduğu gibi bir kesin yargıda bulunmak doğru değildir. İnsanlar, bir taraftan fiziksel çevre koşullarından etkilenirken, diğer taraftan o çevre koşullarını kendi kültürel yapıları ve güçleri oranında değiştirme yetisine sahiptirler.⁴⁷ Zira kültür, Nurettin Topçu'nun ifade siyle; *"insan şahsiyetinin tabiata nüfuz etmesiyle, tabiatı insanlaş-*

⁴⁴ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, s. 95, 98; ayrıca bkz. David Jary&Julia Jary, *Dictionary of Sociology*, Harper Collins Publishers, 2nd edition, Glasgow 1995, p. 139-140

⁴⁵ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, s. 108

⁴⁶ bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, (hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh yay., 2. Baskı, 1988, c. I, I. Bölüm, 3. ve 4. fasıl.

⁴⁷ Richard S. Crutchfield&David Krech, *Cemiyet İçinde Fert*, (çev. Mümtaz Turhan), M.E.B. yay., II. Baskı, İstanbul 1983, s. 109

tırcı" bir rol oynamakta ve "onunla dünyamız adeta ruh kazanmaktadır."⁴⁸

Bir toplumun kültürü, bazı yönlerden içinde varlığını sürdürdüğü toplumun problemleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan, insanların sorunlarının bazıları da bir çok toplumda ortaktır.⁴⁹ Dolayısıyla, kültürün bir yönü yerel ve topluma özel bazı özellikler taşıırken, diğer yönü evrensel sorunlar üzerinde yoğunlaştığı için bütün insanlar için ortak ve kapsamlı olmaktadır.⁵⁰

Geertz, kültürü, insanın biyolojik yapı ve hareketlerini belirleyen DNA sistemine benzetmektedir. Ona göre DNA sistemi bireyin biyolojik işleyişi üzerinde nasıl belirleyici bir işlev görüyorsa, kültür de toplumun işleyişi için gerekli olan psikolojik ve toplumsal programları sunmaktadır.⁵¹

Şerif Mardin'in ifadesiyle kültürün bir unsuru olarak "Din, insanlara çevrelerindeki dünyayı özel 'gözlük'lerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânlarını sağlar".⁵² Şunu da belirtmek gerekir ki, burada dinin kültürün bir unsuru olarak görülmesi, onun bütün yönleriyle kültürün ürünü olduğu anlamına gelmez. Zira, Sezen'in de belirttiği gibi⁵³ din ve kültür, kaynakları, birey ve toplum hayatındaki yeri açısından farklı özellikler taşır. Ancak din, fonksiyonları açısından kültürün içerisinde, diğer kültür unsurları gibi yer almaktadır.⁵⁴

Din ve kültür arasında yakın ilişki ve etkileşim söz konusudur. Ancak, bu etkileşimin zaman ve koşullara bağlı olarak farklı yoğunlukta ve boyutta olduğu anlaşılmaktadır. Günümüz kültürel yapısına oranla, geçmişte dinin kültür üzerinde ciddi etkilerde bulunduğu görülmektedir. Tabii bu, günümüzde de dinin kültür hayatında etkisinin bulunmadığı anlamına gelmez.⁵⁵ Bunu anlamak için bireyle-

⁴⁸ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, (yayına haz.: E.Elverdi- İ. Kara), Dergâh yay., 2. Baskı, İstanbul 1998, s. 18

⁴⁹ Crutchfield&Krech, *Cemiyet İçinde Fert*, s. 109

⁵⁰ Ziya Gökalp, kültürün yerel ve evrensel yönleriyle ilgili ayırım yaparken "Hars" ve "Medeniyet" kavramlarını kullanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, Toker yay., İstanbul 1995

⁵¹ Clifford Geertz, "Kültürel Bir Sistem Olarak Din" (çev. Yasin Aktay), *Din Sosyolojisi* içinde, (Der. Yasin Aktay-M.Emin Köktaş), Vadi yay., 2. Baskı, Ankara 1998, s. 181

⁵² Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim yay., 4. Baskı, İstanbul 1990, s. 50

⁵³ Yümnü Sezen, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı yay., İstanbul 1994, s. 149

⁵⁴ Fonksiyonları açısından din ve kültür ile ilgili değerlendirme için bkz. Thomas F. O'Dea, *The Sociology of Religion*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1966, s. 113-114

⁵⁵ Bryan Wilson, *Religion in Sociological Perspective*, Oxford University Press, Oxford 1982, s. 53

rin din anlayışlarını ve toplumun dinî algılayışını/yaşayışını ampirik araştırmalarla ortaya koymak gerekir. Zira, Günay'ın da belirttiği gibi⁵⁶ dini, dinî şahsiyet, olay ve kurumları hakkiyle anlamak, ancak o söz konusu kişi veya olayın yaşandığı sosyo-kültürel yapı içerisinde değerlendirmekle mümkün olacaktır.

Kültürün yeni nesle aktarılması, kültürün önemli bir unsuru olarak dinin çocuğa öğretilmesi ve çocuğun aktarılan bu değerleri ne oranda kabul edeceği/özümseyeceği, üzerinde değinilmesi gereken bir başka noktadır. Kapsam ve soru alanı çok geniş olan bu konuya, kısaca değinilecektir. Konuyu detaylıca ele almak geniş hacimli çalışmalar gerektirmektedir, ayrıca yukarıda sosyalleşmeden bahsedilirken bu konuya kısmen değinilmiştir.

Bütün canlı varlıkların öğrenme yetenekleri vardır. Ancak bu canlılar içerisinde, öğrendiklerini yavrusuna aktarabilen tek canlı insandır. Bu öğrenme, sadece bilmediklerini öğrenmekten ibaret değildir. Aynı zamanda, çocuğun doğuştan getirdiği dürtü ve eğilimlerin sınırlandırılması, hangi dürtünün ne şekilde ve hangi zaman diliminde kullanılacağını ya da kullanılmayacağını öğretmek de bir tür kültür aktarımıdır.⁵⁷ Ayrıca, toplumlara has kültür aktarım yöntemleri de o toplumun kültürünün bir parçasıdır.

Topluma yeni katılan bireyin (çocuğun), toplumsal değerleri öğrenmesi ve bu değerler sayesinde topluma uyumu anlamına gelen sosyalleşmede, toplumun diğer sosyo-kültürel unsurlarıyla sıkı ilişkisi bulunan dinin ve dinden türemiş değerlerin önemi yadsınmaz. Kişinin *dinî sosyalleşmesi*, onun, toplumda var olan dinî kültür unsurları, değer ve sembollerini öğrenerek kendi kişiliğinin bir parçası haline getirmesi anlamına gelmektedir.⁵⁸ Bu sayede birey, genel toplumsal kültür yapısı içerisinde yer alan dinsel unsurları, kendi kimlik alanına taşıma yoluyla, topluma uyumu sağlamış olur. Toplumsal uyum konusunda dinin sembolleri ve toplumu organize etmedeki güçlü etkili bir faktör olmaktadır.

İnançta Değişme/Gelişme ve Sosyal Çevre Etkeni

İnanma, öncelikle bireysel bir oluşumdur. Dolayısıyla inanma fiilinin subjektifliği, bireysel bir durumu ifade etmesinden ötürü baştan itibaren var olmaktadır.⁵⁹ Başka bir deyişle, inanmanın subjektiflikten kurtulularak gerçekleşmesi mümkün gözükmemek-

⁵⁶ Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlarda Din", *Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, Kayseri 1986, s. 47

⁵⁷ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, s. 103-104

⁵⁸ Günay, "Türkiye'de Dinî Sosyalleşme", s. 194-195

⁵⁹ Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, s. 32

tedir. Bu nedenle bireyin içinde bulunduğu psiko-sosyal durum ve yaşadığı değişim onun inanma şekli ve inanma sürecini de etkileyecektir.

Çalışma alanı olarak insanı seçen bilim adamları, çalışmalarını yürütürken insanın yaşam sürecini belirli aşamalarda ele alarak değerlendirme yapma eğiliminde olmuşlardır. Bunlar arasında ilk akla gelenlerden Platon, Freud, Erikson, Kohlberg, Piaget ve Jung gibi bilim adamları sayılabilir.⁶⁰

Psikologlar, insanın dine ilişkin ilgi, düşünce ve inanma/inanmama gibi her türlü ilişkilerini belirli bir sistem içerisinde ele almışlardır. *Dini gelişim* konusunda kuram geliştiren ya da geliştirdikleri kişisel gelişim kuramlarıyla dolaylı yoldan bu alanda katkısı bulunan psikologlar arasında Allport, Piaget (Piaget'in kuramını geliştiren Elkind ve Goldman), Erikson⁶¹, Kohlberg, Fowler ilk akla gelen bilim adamlarıdır.⁶² Psikologların konuyla ilgili görüşleri üzerinde geniş bir şekilde durmak, makalenin amacını aşmak olacaktır. Bunun için, günümüzde etkisi ve fikirleri üzerinde yoğun çalışmalar bulunan Fowler'ın çalışması üzerinden, konunun sosyolojik boyutu ile ilgili değerlendirmelere yer vermekle yetinilecektir.

Fowler'ın konuyla ilgili en önemli eseri, *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*'dir.⁶³ O'nun teorisinde, konumuz açısından merkezi bir yer işgal eden düşüncesi, insanların karakterlerinin, yaşadığı her türlü toplumsal ilişkiyle şekillendiği noktasında düşünülmektedir.⁶⁴ O, inancın oluşumu ve inançta yaşanan değişimde de, bu yönün etkili olduğu kanaatinde.⁶⁵

Fowler'ın sisteminde *iman evreleri* özet olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

⁶⁰ James Fowler, "Stages of Faith and Adults' Life Cycles" , *Faith Development in the Adult Life Cycle*, (Kenneth Stokes) içinde, The Religious Education Association, Minneapolis, 1983, s. 182-183

⁶¹ bkz. Erik Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, (çev. T.Bedirhan Üstün, Vedat Şar), Birey ve Toplum Yay., Ankara 1984 (Bu kitap, Erik Erikson'un, *Childhood and Society*, W.W. Norton, New York 1963 kitabının, "Eight Ages of Man" adlı bölümünün çevirisidir.)

⁶² Metinde adı geçen psikologların Dini gelişim kuramlarıyla ilgili özet bilgi için bkz. Hood ve arkadaşları, *The Psychology of Religion*, s. 46-55 (Kitabın zikredilen sayfalarının çevirisi için bkz. M.Doğan Karacoşkun, *Dini ve Sosyal Psikoloji Yazıları*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2006, içinde, s. 69-91)

⁶³ James W. Fowler, *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning.*, Harper & Row, Publishers, San Fransisco 1981

⁶⁴ bkz. Fowler, *Stages of Faith...*, s.105

⁶⁵ Fowler'ın teorisıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Üzeyir Ok, *İnanç Psikolojisi: Hayatı Anlamlandırma Biçiminin Yaşam Boyu Gelişimi*, İlahiyat yay., Ankara 2007

1. *İkssel iman (Primal Faith)*: Doğum öncesi ve bebeklik dönemi
2. *Sezgisel-yansıtıcı iman (Intuitive-Projective Faith)*: İlk çocuklukla başlayan dönem
3. *Mitsel-Lafzî iman (Mythic-Literal Faith)*: İlköğretim çağı ile başlayan dönem
4. *Terkibî-Geleneksel iman (Synthetic-Conventional Faith)*: İlk ergenlikle birlikte başlayan dönem
5. *Bireyleştirici-Yansıtıcı iman (Individuative-Reflective Faith)*
6. *Birleştirici iman (Conjunctive Faith)*: İnsan hayatının ortalarında veya daha sonra ortaya çıkabilir.
7. *Evrenselleştirici iman (Universalizing Faith)*⁶⁶

İnanç gelişimi aşamalarıyla ilgili bu teori, ilgili aşamalar ve aşamalar arasındaki geçişin anlaşılması açısından oldukça karmaşık ve burada üzerinde detaylı durulamayacak kadar geniştir. Onun için üzerinde kısaca durulmuş, geniş bilgi ilgili kaynaklardan ve Türkiye’de yapılan bir çalışma olması bakımından OK’un bahsedilen çalışmasından elde edilebilir.

Toplumsal değişim etmenlerinin çok çeşitli olduğu ve dinin de hem inanç yönüyle, hem de ilgili pratikleri açısından bu durumdan etkilendiği bilinmektedir. Kişinin içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortam ve zamanla yaşadığı değişimin, inanma objesi ve inanma şekli üzerinde bazı farklılıklar oluşturması doğaldır.

Özcan’ın da belirttiği gibi⁶⁷ bireyin inandığı varlık hakkındaki bilgisi geliştikçe, bireyde de bir takım değişimler meydana gelmektedir. Dolayısıyla derin dinî bilgiye sahip olanla olmayan arasında iman bakımından farklılıklar vardır. Bu farklılık, sadece inananın niteliği açısından değil, aynı zamanda *inanç önermeleri* açısından da kendisini göstermektedir.

Kültürümüzden ilginç bir örnek olması açısından, Mevlana’nın Mesnevi’sinden bir alıntı yaparak yukarıdaki düşüncüyü biraz daha somutlaştırmak yerinde olacaktır:

“Musa, yolda bir çoban gördü. Çoban, şöyle söylenip duruyordu:

⁶⁶ bkz. James W. Fowler, “İman Bilincinin Evreleri”, (çev. A.Ulvi Mehmedoğlu), *M.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 19, 2000, s. 93-101 (Bu makale, yazarın “Stages in Faith Consciousness”, *Religious Development in Childhood and Adolescence*, (eds.:F.K.Oser&W.G.Scarlett), San Francisco, 1991 adlı makalesinin çevirisidir.); Ayrıca bkz. Fowler, *Stages of Faith*, s. 119-204; bkz. OK, *İnanç Psikolojisi...*, s. 114-136

⁶⁷ Özcan, *Epistemolojik Açardan İman*, s. 28

"Ey kerem sahibi Tanrı!

Nerdesin ki sana kul, kurban olayım. Çarığımı dikeyim, saçını tariyayım.

Elbiseni yıkıyayım, bitlerini kırayım. Ulu tanrı, sana süt ikram edeyim.

Elceğizini öpeyim, ayacığını ovayım. Uyuma vaktin gelince yerceğizini silip süpüreyim.

Bütün keçilerim sana kurban olsun. Bütün nağmelerim, hey-heylerim senin yadınladır Tanrı'm!"⁶⁸

Çobanın bu tarz hitabını Hz. Musa hoş görmüyor ve çobanı azarlıyor. Ancak, Tanrı da, çobanın yalvarış şeklini son derece samimi bulduğunu ve Musa'nın yaklaşımının yanlış olduğunu kendisine bildiriyor ve uyarıyor. Sonunda Hz. Musa hatasını kabul ediyor.⁶⁹

Yukarıdaki hadisenin gerçek olup olmadığı üzerinde durmuyoruz. Ancak, kişilerin inanç/iman anlayış ve aktivitelerinde, onların sosyo-kültürel seviyelerinin önemli oranda belirleyici rolü bulunmaktadır. Yukarıdaki alıntıyı, söz konusu olguyu betimleyici zengin bir örneklik sunduğu için aktarmış olduk.

İnsan, yaşamı boyunca fiziksel ve sosyo-psikolojik bir takım değişimler yaşamaktadır. Burada, onun inancının oluşumunda ve bu inancının değişiminde en canlı ve sonraki hayatına etkisi bakımından en hareketli dönem çocukluk ve gençlik dönemi olsa gerektir. Onun için, çalışmanın sınırlarını da zorlamamak adına, burada dini değişimin çocukluk ve gençlik döneminde ne tür özellikler taşıdığına ilişkin değerlendirmelerle yetinilecektir. Makalenin, diğer başlıkları altında da, yeri geldikçe bu konuya değinilmiştir.

1. Çocukluk Dönemi

J.J. Rousseau, çocuğun zihinsel yapısının Tanrıyı anlayabilecek kapasitede olmadığını, dolayısıyla onlara Tanrı hakkında bilgi vermenin yanlış olacağını ileri sürer. Ancak, çocukluk döneminde yapılan telkinler, onun daha sonra dahil olacağı dini belirlemiş olmaktadır.⁷⁰ Küçük yaştaki bireyin, çevresindeki dinsel atmosferin tesirinde kalması, sadece bir dini kabul veya öbürünü red konusuyla sınırlı kalmayacaktır, aynı zamanda kabul ettiği din içerisinde var

⁶⁸ Mevlana, Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, (çev. Veled İzbudak. Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpinarlı), M.E.B. yay., İstanbul 1988, c. II, s. 133

⁶⁹ bkz. Mevlana, *Mesnevi*, s. 133-138

⁷⁰ Rousseau, *Emile*, s. 280, 281 vd.

olan mezhepsel ve günlük dinî hayattaki tartışmalardan büyük oranda etkilenecektir.

Dinî inancın gelişimi üzerinde duran Allport⁷¹ da Rousseau gibi, çocukluk döneminde dinin tam olarak algılanamadığını savunur. Ona göre çocuk, erken yaşlarda zihinsel ve hisleri algılama bakımından yeterli kapasiteye erişmemiştir. Dolayısıyla çocukluk dönemindeki din, tam olarak dinsel olmaktan çok toplumsal niteliktedir. Yapmış olduğu ritüeller ise onun için, anne babanın taklit edilmesi ya da dış fırçalama gibi sıradan faaliyetlerden öte bir anlam taşımamaktadır.

Çocuk, kendi zayıf yeteneklerinin farkında olarak Tanrı algılamasını buna göre şekillendirmektedir. Anne babasından daha güçlü, zengin bir kişi, kral, bazen de yaşlı bir adam gibi hayal edilmektedir.⁷² Ancak, çocukların Tanrı tasavvurunda da, içinde yaşadıkları kültürün önemli etkileri bulunmaktadır. Allport'un yukarıda verilen değerlendirmesinde olduğu gibi, Hıristiyan kültüründe yetişen çocukların, insan benzeri Tanrı algılamaları yaygın iken, bu tür algılama biçiminin İslam kültürü içerisinde yaşayan çocuklarda daha az olduğu anlaşılmaktadır.⁷³

Allport'a göre, çocukluk döneminde dindar bir anne babanın örnek hareketlerinin, çocuğun din algılamasına etkisi kaçınılmazdır. Hatta o; "*Çok dindar yetişkinlerin daha çok dindar olan anneler tarafından yetiştirildiğini gösteren bulgular vardır*" demektedir.⁷⁴ Ancak, böyle bir yargının farklı kültürleri de içine alan ve değişik zamanlarda tekrarlanan alan araştırmalarıyla sürekli desteklenmeye ihtiyacı vardır.

Esasen, dinsel öge yoğunluklu bir ortamda bulunmasa da, hayatında bir çok şeyi fiziksel çevresini gözlemleyerek öğrenen çocuk, içinde yaşadığı tabiatın yaratılışı, bitkilerin büyümesi, dağlar, denizler vs. karşısında kendisine göre bir Tanrı tasavvuru geliştirmek durumunda kalmaktadır.⁷⁵

Her ne kadar çocuğun dine ilgisi ve uygulamaları yukarıda bahsedildiği gibi başlangıçta çevresindekiler taklitten pek öte gitmese de, Yavuz'un belirttiği gibi bu taklit, gelecekte çocuğun dini özümsemesi ve dinî pratikleri birer *alışkanlık* haline getirmesinde

⁷¹ Allport, *Birey ve Dini*, s. 47

⁷² Allport, *Birey ve Dini*, s. 49

⁷³ bkz. Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1983, s. 174-176

⁷⁴ Allport, *Birey ve Dini*, s. 50

⁷⁵ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 159-160; Ayrıca, 7-12 yaş ilkököl öğrencilerinin doğa ile ilgili soruları ve Tanrının varlığı ile ilişkilendirmelerine dair veriler için bkz. Yavuz, *Çocukta Dini Duygu..*, s. 224-229

temel teşkil edecektir.⁷⁶ Bu yönüyle çocukluk çağı, bireyin din eğitimi açısından küçümsenemeyecek bir dönemi kapsamaktadır.

2. Gençlik Dönemi

Ergenlik ve gençlik, duruma göre aynı anlamda kullanılan iki kavramdır. Çocukluk döneminden gençliğe geçişte ergenlik dönüm noktası olmaktadır. *Ön-ergenlik* dönemiyle birlikte yaklaşık 7-8 yıllık bir süreyi ifade etmektedir. Ergenlik dönemine girişle birlikte genç bireyde fiziksel, duygusal ve düşünsel bir takım değişiklikler meydana gelir.⁷⁷

Bireyin, *bağımsız bir kişilik kazanması ve toplumdaki yeri ve önemini netleştirmesi* bu dönemde gerçekleşir. Hayatın anlamına ve bu hayatta kendisinin rolüne ilişkin sorular ile *cinsiyet dürtüsü*nün oluşturduğu çeşitli çatışmalar da bu dönemde yoğun olarak yaşanır. Yine, çocukluk döneminde var olmayan ve bu dönemde yaşanan zihinsel gelişme sayesinde genç, bazı metafizik ve dinî konularla ilgilenmeye başlar, böylece şuurlu bir inanç gelişimi dönemine girmiş olur.⁷⁸ İslam dini de, insanın dinsel sorumluluk başlangıcını ergenlikle başlatmakta, fakat sorumluluk çağına gelmeden önce aileye, bireyi bu dönem öncesinde dinî konularda hazırlama görevi yüklemektedir.

Biyolojik bazı değişmelerle fiziksel olarak çocukluktan çıkma yanında, bu dönemin kendine has psikolojik gelişmeleri beraberinde getirdiği bilinmektedir. Psikologlardan bazılarınca "*problemler çağı*" olarak adlandırılan bu dönem, birey açısından erişkin rolüne bağlı beklentiler sebebiyle bir taraftan kendisinin yetişkin olduğunun hissettirilmesi, fakat diğer taraftan büyüklere itaat konusundaki beklentiler nedeniyle sıkıntılı geçmektedir. Bu dönemde gencin *davranışlarında dengesizlik ve kararsızlık, güvensizlik, atılgan, gösterişçi* ya da *çekingenlik* görülebilmektedir.⁷⁹

Ergenlik dönemi, genellikle *isyanların* yoğun olduğu bir zamanı içermektedir ki, kurumsal din ve yakın çevrenin dinî pratikleri de bu isyandan nasibini almaktadır. Bu dönemde genç, bazen anne babasının sahip olduğu dinden farklı bir dine yönelebilir. Bazen de dinî soruları tamamen terk ederek rasyonalizme yönelebilir ya da hedonist bir noktada karar kılar.⁸⁰ Ancak, yaş ilerledikçe, bireyin

⁷⁶ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 189

⁷⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, s. 265-266

⁷⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 266-267; Ergenlik gelişimi ve bu döneme özgü problemler için bkz. Fatma Varış, *Ergenin Gelişimi*, Özgü yay., İstanbul 1963

⁷⁹ Varış, *Ergenin Gelişimi*, s. 11

⁸⁰ Allport, *Birey ve Dini*, s. 51

dinî kabul ve pratiklerde gençlik dönemlerine göre hayli farklı bir noktaya doğru gittiği görülecektir. Bunun sebebini Allport şöyle ifade eder: *"Genellikle otuz yaşından sonra bireyler anne-baba modelinin o kadar da kötü bir model olmadığına karar verirler. Hayatın sürprizleri ve zorluklarıyla genç karşılaştıkça yaşlıların ellerinden geldiği kadar bilgece davrandıklarını fark etmeye başlar."*⁸¹

Allport'a göre, dinî arayış içinde olan birey için, bu arayışta yalnız olmak onun için ağır bir yükür. *'Bireyler dinî fikirlerini diğer insanlarla ortak bir semboller sistemi altında paylaşmayı istemektedir.'* Bu sayede insanlar, dinî yapı ve ritüelleri öğrenmektedir. Dogmayı kabul etmeleri, o dogmayı kabul eden diğer insanlarla ortak bir inanç atmosferi oluşturmayı sağlamakta, böylece dogma, her ne kadar diğerlerinin düşündüklerinden farklı anlama sahip olsa da, bireyin kişisel inanç ve düşüncesi için bir model olma işlevi görmektedir.⁸² Bu da, insanların dinî eğilimlerine uygun yaşamak için kendilerine uygun dinî gruplar içerisinde olma isteklerinin arkasında yatan sebeplerden biri olsa gerektir.

Variş'in da ifade ettiği gibi⁸³, bireyin diğer gelişim aşamalarında olduğu gibi, ergenlikte yaşadığı değişim ve buna bağlı sorunlar da, toplumsal yapının şekillendirdiği algılama ve beklentiler nedeniyle kültürden kültüre bazı değişiklikler göstermektedir. Bundan ötürü ergenlik dönemini, bireyin yaşadığı kültürel atmosferden ayrı değerlendirmek eksik olacaktır.

Genç bireyin içinde yaşadığı sosyal çevre, onun dinle ilişki tarzını da şekillendirmektedir. Örneğin, Allport'a göre⁸⁴ otoriteyi sorgulamanın teşvik edildiği Protestan Amerikan kültüründe yetişen bir gencin, dinsel inanç ve yerleşik kültüre bakışta eleştirel olması kaçınılmazdır.

İnancın başlangıcında olduğu gibi, iman niteliğinde ve devamlılığında da bireyin içine doğduğu sosyal ve eğitsel ortamın belirleyici rolü vardır. Dindar bir muhitte yetişen insanla, dindar olmayan bir muhitte inanma ya da inanmama tecrübesini yaşamış birey arasında farklılıklar olmaktadır.⁸⁵ Allport'un, çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan bir grup üzerinde yaptığı anket çalışması sonuçlarına göre, dinî hissin ihtiyaç olarak görülmesinde %67'lik bir denek oranı, bu hissin varlığında anne-babayı etken olarak görmektedir.⁸⁶

⁸¹ Allport, *Birey ve Dini*, s. 56

⁸² Allport, *Birey ve Dini*, s. 151

⁸³ Variş, *Ergenin Gelişimi*, s. 17-22

⁸⁴ Allport, *Birey ve Dini*, s. 54

⁸⁵ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 33

⁸⁶ bkz. Allport, *Birey ve Dini*, s. 58

Aynı şekilde Koştaş'ın 723 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirdiği alan araştırmasında, deneklerin dinî bilgilerinin kaynakları sorulmuş, %35 oranında "ailemden", %37.89 "okuldan" cevabı alınmıştır.⁸⁷ Üniversite öğrencileri gibi formel bilgiye en kolay ve sistemli ulaştığını varsaydığımız bir kitlenin dinî bilgi kaynağı olarak ikinci ve önemli bir oranda ailesini görmesi anlamlıdır. Benzer bir sonucu Bayyigit'in yaptığı çalışmadan yukarıda aktarmıştık.

İnanç gelişimi üzerinde duran bazı çalışmalar, kişilerin inanç yapıları ve bu inançlarındaki değişim ile sosyo-ekonomik statüleri arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır.⁸⁸ Buna göre, ekonomik durumu iyi olanların, Fowler'ın teorisindeki inanç gelişim aşamalarından daha yükseğe doğru geliştikleri düşünülmektedir.⁸⁹

Aynı zamanda, sosyo-ekonomik gelişmenin insanların dindarlık tipleri ve dindarlık oranlarına etkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kula'nın 1993 yılında 8 farklı lisede 800 lise öğrencisine anket uygulayarak yaptığı çalışma⁹⁰ sonuçlarına göre, gençlerin dindarlığı ile, onların içinde buldukları sosyo-ekonomik düzey arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Buna göre, sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe, gençlerin dindarlığında bir düşüş görülmüştür. Kula, bu durumu yorumlarken, sosyo-ekonomik seviyenin artmasıyla birlikte bireyin artan yaşam standardı sayesinde maddî değerlerin daha fazla ön plana çıktığı ve buna bağlı olarak manevî değerlerin önemini kaybettiğini düşünmektedir.⁹¹

Ekonomik statüdeki yükselmenin, bireylerin dinî yaşantılarında yaptığı olumlu veya olumsuz etkiler ve bunların nedenleri üzerinde durmaya gerek yok. Ancak, yine, İbn Haldun'un, bolluk içinde bulunmaları, köylülere göre daha çok ve çeşitli yiyecekler yemeleri vb. sebeplerden dolayı şehirlielerin, köylülere göre dinen ve

⁸⁷ Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1995, s. 73

⁸⁸ bkz. M. Gorman, "Moral and Faith Development in 17 year-old students", *Religious Education*, 1977, 72, s. 491-504; R.N. Shulik, *Faith Development, Moral Development, and Old Age: An Assessment of Fowler's Faith Development Paradigm*, Ph.D., The University of Chicago, 1979; E.K., Sweitzer, *The Symbolic Use of Religious Language among Evangelical Protestant Christians from the Perspective of James Fowler's Faith Development Theory*, Ph.D., Boston University, 1984) Ok, *İnanç Psikolojisi...*, s. 293

⁸⁹ Ok, *İnanç Psikolojisi...*, s. 293

⁹⁰ M.Naci Kula, *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, 2001

⁹¹ bkz. M.Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, (der. Hayati Hökelekli) içinde, Ankara Okulu yay., Ankara 2002, s. 42

ahlâken daha zayıf oldukları konusundaki teorisini⁹² hatırlamakla yetinelim.

Modern zamanlarda da, inançlar işlevlerinde bazı değişiklikler olmakla birlikte, gençler üzerindeki fonksiyonlarını devam ettirmektedir. Çağın, gençleri etkileyen sorunlarının aşımında dinler, bazı fonksiyonlarını devam ettirmekte, bazılarını da farklı şekillerde yeni yorumlarla topluma yansıtmaktadır.

Hökeleklî'nin vurguladığı gibi, günümüzde gençlik, gençler üzerinde etkisini oldukça fazla hissettiren hazcı, cinsel konularda kural tanımayan, aşırı tüketimci, her türlü kazancın mübah görüldüğü, kısacası bireyin yaşamında hiçbir değere yer verilmeyen hayat anlayışının meydan okumasıyla karşı karşıyadır. Genç bireyler açısından riskli bir durum oluşturan bu tür tehditlerin üstesinden gelinmesinde din, gençlerin *parçalanmış benlikler* yerine *sağlıklı ve bütünleşmiş benlikler* oluşturmasında olumlu işlev görmektedir.⁹³ Dinlerin, *sağlıklı bir toplum* oluşturmadaki bu önemli işlevini işler hale getirmek, tabii ki ilgili dinin ve günümüz bilimsel verilerinin dikkatle değerlendirilmesi ve gencin psikolojik yapısına uyarlanmış bir din/inanç eğitimi verilmesiyle mümkün olacaktır.

Din Değişirme

Dini değişimin belki de birey açısından karar vermesi en zor şekli, bir dini terk ederek başka bir dine girmek olsa gerektir. Din değiştirmenin kişisel zorluğu dışında, her bir dinin mensuplarının din değiştirmelerini engellemeye çalışan yasaklamalar⁹⁴ ve bu yasakları destekleyen sosyal yaptırım gücü olan toplumsal normlar oluşturduğu hatırlanırsa, çevresel etkenlerin bu değişimin gerçekleşmesi açısından daha baskın olduğu görülecektir.

Allport'un da vurguladığı gibi⁹⁵, din ve kültür arasında sıkı sıkıya bir bağ vardır ve bu ikisini kolayca birbirinden ayırmak pek de kolay değildir. Dolayısıyla, bir dinin yerine yeni bir din ikame etmek isteniyorsa, kültürel kodlarla oynamadan, onda bir takım değişiklikler meydana getirilmeden bunu gerçekleştirmek pek mümkün

⁹² bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, (çev. Süleyman Uludağ), c.1, s. 347, 420

⁹³ Hökeleklî, "Gençlik ve Din", s. 22-23

⁹⁴ Üç kitabî dinde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) din değiştirme ve din değiştirenlere verilen cezalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Osman Kurt, *Din Değişirme*, Gökkuşbu yay., İstanbul 2004

⁹⁵ Allport, *Birey ve Dini*, s. 44

değildir. Bu yargıyı, Weber'in, Kapitalizmin oluşumunda Protestanlığın oynadığı rol üzerinde duran tezi⁹⁶ de desteklemektedir.

Bertrand Russell'ın, Sinolog Profesör Giles'in tespitlerinden aktardığına göre; Hıristiyan misyonerleri, Çin'deki misyonerlik faaliyetlerinde başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlığın en önemli nedeni, Hıristiyanlığın temel öğretileri arasında yer alan, herkesin günahkâr olarak doğmuş olmasının, Çinlilerce makul bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Çinlilere, kendi anne-babalarının ve atalarının söz konusu inanca bağlı olarak günahkâr kabul edilmesi ve onların şu anda cehennemde olduklarını kabul etmek mantıklı gelmemiştir. Zira onlar Konfüçyüs'ün, potansiyel olarak insanların "iyi" doğduğu, onların sonradan günahkâr olmalarının, ancak çevrelerindeki kötü örnekler ya da maruz kaldıkları kötü eğitim sonucunda gerçekleştiği geleneksel düşüncesiyle yetişmişlerdir.⁹⁷ Bu örnekten de anlaşıldığı gibi, din ile yerleşik kültür arasında sıkı sıkıya bir bağ vardır ve bireyin kültürel bağları güçlü olduğu sürece bir dinden başka bir dine geçiş imkânsız denemese de en azından zorlaşmaktadır denilebilir.

Din değiştirmede psiko-sosyal etkenler üzerine çalışma yapmış olan Peker, din değiştirmede etkili olan faktörleri sayarken, *inanılan dinden tatmin olmama, başka dinin daha üstün esaslar içerdiğini öğrenme vb. farklı etkenler dışında, başka dinden olanla evlenme ve farklı dine bağlı bir toplumda yaşıyor olma* gibi toplumsal etkenlerin ön planda olacağı durumların da bağlı bulunduğu dinden farklı dine geçişte rol oynadığını belirtmektedir.⁹⁸

Peker'in aktardığı şu örnek⁹⁹ sosyal çevrenin farklı dine bakış açısını nasıl etkilediğini, hatta verilen örnekte olduğu gibi bazen din değiştirmeye neden olduğunu ortaya koymaktadır:

"İstanbul'da Türklerin arasında yaşıyordum. Kendim ermeni ve müseviyim. Fakat Türk tabiiyetindenim. Küçükten beri İslâma karşı bir sevgi var bende. Arkadaşlarımın hepsi müslümandı. Onlarla çok samimi görüştüğümüzden, onlara karşı bende bir sevgi vardı. Dolayısıyla İslamiyeti de sevdim. Müslüman olmadan bile kendimi Müslüman olarak kabul ediyordum. Yaşadığım toplumun dinini ka-

⁹⁶ bkz. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (çev. Zeynep Gürata), Ayraç yay., Ankara 1997

⁹⁷ bkz. Bertrand Russell, *Sorgulayan Denemeler*, (çev. Nermin Arık), TÜBİTAK yay., 7. baskı, Ankara 1997, s. 116

⁹⁸ bkz. Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda matb. 2. baskı, Samsun 2000, s. 201-224; Din değiştirmede etkili olan faktörlerle ilgili bkz. Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 289-311

⁹⁹ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 215

bul etmek istiyordum. Kızıyla beraber Müslüman olduk. Müslüman bir beyle evliyim....”

Buradaki örnekte, inancın oluşumunda ve şekillenmesinde, sadece kişilerin içten gelen bireysel dürtülerle hareket etmedikleri, çevrelerindeki bir çok sosyo-kültürel unsur tarafından etkilendikleri görülmektedir. Din değiştirmeye ilgili örnekleri çoğaltmak mümkün. Ancak, çalışmanın asıl amacı kapsamında yukarıda verilen örneklerle yetinmek gerekir.

Sonuç

İnanç, dinî anlamda, kutsal kabul edilen bir varlığa kesin inanma ve kabullenmedir. Öncelikle bireysel bir yönü olan inanç, aslında birey ve kutsal arasındaki bağ ile sınırlı değildir. Bu sınırlı olmama, genel bir tanımla insanın doğası gereği bir takım ihtiyaçlara sahip olması ve bu ihtiyaçlarını ancak belirli bir topluluk içerisinde giderebileceği gerçeğiyle büyük oranda bağlantılıdır.

İnancın oluşumunda ve daha sonra birey açısından geçirdiği değişim/gelişimde, kişilerin psikolojik özelliklerinin, kişisel yetenek ve kapasitelerinin mutlaka payı bulunmaktadır. Ancak, inanç olgusu, tek başına birey kapsamında anlaşılıp değerlendirilemeyecek derecede toplumsal bir takım izler taşımaktadır. Bu izler, makale içerisinde belirli oranda tartışılmaya çalışılmıştır.

Günümüze gelindiğinde, oluşumu tarih içerisinde başlamış dinlerin inanç yapılarını ele alırken, onların dinsel argümanlarının şekillenmesinde, ortaya çıktıkları ya da geliştikleri dönemin dinî anlayışları, hayat tarzları ve daha da önemlisi hitap ettiği insanların sosyo-kültürel kapasitelerinin de söz konusu inancın en azından günümüze kadar aktarılmasında payının bulunabileceğini düşünmek gerekir.

Bugünkü kurumsallaşmış dinlerin inanç yapılarını, inanç unsurlarını ve inancı aktarım tarzlarını ele alırken, makalede genel çerçeveye içerisinde tartışılan sosyo-kültürel unsurların muhtemel etkilerini göz önünde bulundurmadan anlamak, eksik olacaktır.

Baştan itibaren yapılan izahlardan da anlaşılacağı gibi, bireylerin inanç yapıları ve inandıkları unsurlar, onların içinde yaşadıkları toplumun genel inanç ve kültürüyle doğrudan bağlantılıdır. Toplum içerisinde, genel kabulün dışında inanca sahip insanlar bulunabilmektedir. Ancak, bu insanların genele oranla daha düşük sayıda olacağı veya en azından düşük bir oranda kişinin bunu izhar edeceği varsayılmaktadır.